

mi skupinami izdelkov, pa vendar jih lahko jasno ločimo na podlagi klastičnih komponent od španskih in srednjeitalijskih. Prav tako je sedaj tudi znana žgalna temperatura, ki je segala od 750 pa do 900 °C.

Zelo pomembnem je zaključek poglavja iz katerega je razvidno, da so amfore z žigi VARI PACI, APIC, COSAE, FELIX, VIAT, slednja iz kroga Lajkanija Basa, datirane v avgustejski do zgodnjeterberski čas, tiberijski so C ATE N, COSTINI, CRISPIN, CRISPINILI, FLAV.FONTAN, VARI PACCI, L.IVN.PAETIN ter BAR, FELIX.PET iz Lajkanijevih delavnic. APICI, MA.ASVLI, PACCI in lajkanija SPERATVS in FEL.TVR iz zgodnjeklavdijskega obdobja. Na ozemlju južno od Drave so najdene amfore datirane v avgustejsko tiberijski čas, od zgodnjeklavdijskega obdobja pa jih srečamo tudi na področju severno od Drave. Na sliki 38, str. 103 je nadvse uporabljiva kronološka tabela posameznih žigov.

Dressel 7-11 je posodje španskega izvora za transport ribjih omak. Avtor najprej obravnava titule pice (znan in tudi objavljen iz Ptuja, T. Bezeczy, Gari flos hispanici, v: *Ptuj. arh. zbor.*, 1993, 241-250) kjer je poleg vrste garuma označeno tudi ime trgovca T. THORIIA.

Žiga CLANI AVCTI in GF HISP sta tiberijsko do klavdijska.

Amfore rodoške vrste so egejskega in kot je zadnji čas ugotovljeno tudi maloazijskega izvora, zaradi odsotnosti žigov pa ostanejo še naprej datirane v celotno prvo st. po Kr.

Korenasta amfora, imenovana tudi Camulodunum 189, je po zadnjih raziskavah izvorno egipčanska in je služila za suho sadje, verjetno za datelje, se pojavlja v tiberijsko klavdijskem obdobju.

Posodje tipa Portorecanati je avtor predstavil dokaj mimogrede, brez kataloga objavljenega gradiva. Za to posodje Italijani menijo, da je bilo večnamensko, glede gline in oblike sorodno obliki Dressel 6B, s katero sovpada tudi časovno in teritorialno. Najdbe so koncentrirane predvsem na severno italiskem področju. Avtor ne interpretira petrografskih analiz, ki bi bile tukaj toliko bolj zaželeno.

Amfora oblike Schörgendorfer 558 je služila za olive, kar izpričujejo tituli picti. V severnih provincih je bil razširjen tip B. Na Štalenskem vrhu se pojavlja samo v poznih plasteh, na panonskih najdiščih pa je izpričana še v začetku 2.st. Degraši je sicer predlagal istrski izvor, avtor pa poudarja odsotnost na tamkajšnjih najdiščih. Prav tako se od amfor Dressel 6B razlikujejo po petroloških analizah.

V zaključku avtor povzame rezultate raziskave.

Sledi povzetek v angleščini in obsežna bibliografija (z obveznimi napakami pri pisanju slovanskih imen) in obsežno poglavje o mineraloško petrografskih analizah z opisi analiz posameznih tipov amfor. Sledijo tabele in fotografije tankih rezov posameznih primerov.

Knjiga po naslovu sodeč obravnava gradivo s Štalenskega vrha in Panonije, vključuje tudi gradivo iz Emone in nekajkrat tudi gradivo iz Akvileje, kamor zadnji dve mesti upravno nista sodili. Avtor se je omejil na nekaj poznorepublikanskih in nekaj zgodnjecesarških oblik transportnega posodja; težišče je na napisih in žigih in tu je nedvomno tudi največja vrednost dela. Ni jasno, zakaj se omejuje samo na nekatere tipe zgodnjega posodja in niti ni jasno zakaj se omejuje samo na nekatera najdišča, če obljublja naslov celo Panonijo. Gradivo ni obdelano po doslednih principih, ponekod manjkajo katalogi, drugod inventarne številke, mineraloške analize pa niso narejene dosledno za vse vrste amfor, ali pa vsaj k analizi ni vključena njih interpretacija.

Knjiga je izšla le sedem let za avtorjevim prvcem (T. Bezeczy, *Amphorae from the Amber Route in Western Panonia*, BAR Int. ser. 386, 1987), zato bi pričakovali, da jasneje izreče svoje nova spoznanja in eventualno korigira zastarela, predvsem pa, da jasno označi gradivo, ki je že bilo

publicirano v prejšnjem delu. Najbrž bi si avtor zelo olajšal delo in ga napravil preglednejšega, če bi se osredotočil predvsem na literaturo izdano po l. 1987, saj je v svoji prvi publikaciji dobro predstavil tako zgodovino raziskav kot tudi vso strokovno literaturo, ki se ukvarja z amforami.

Morda bi bilo tudi smiselno, če bi svoje delo omejil le na žige in napise, kjer tiči največja vrednost predstavljenega dela.

Tipe amfor, ki se pojavljajo brez napisov, npr. rodoške vrste, Schörgendorfer 558, Portorecanati itd. je že obdelal v prvem delu in dejansko predstavljena knjiga topogledno ne doprinaša bistvenih novosti. Tako kot se mi je zapisalo pri prvi avtorjevi knjigi, menim še sedaj, da je slika zbranega gradiva mnogo preveč poenostavljena, saj so slovenski (pa tudi drugi) muzeji polni neobjavljenega in neobdelanega keramičnega gradiva in marsikatera karta razprostranjenosti se bi temeljito spremenila, če bi avtor imel možnost temeljitejšega pregleda depojev. Postavlja se torej smisel sinteze, dokler niso opravljene temeljne analize in objave gradiva. Ta naloga pač ostaja desiderat in imperativ naših depojev.

Naj omenim še nekaj drobnih slabosti. Podnapisi pri slikovnem gradivu niso poenoteni. Ponavljanje imena tipa amfore pri vsakem primerku, ko imamo na sliki en sam tip, vnaša nepotrebno zmedo (npr. sl. 1). Nekateri tipi so obdelani podrobno s katalogi in petrografskimi analizami, druge le omenja npr. Camulodunum 189.

Kljub vsem pripombam pa je avtorjevo delo velik doprinos k poznavanju provincialne materialne kulture, posebej še Štalenskega vrha, ki je nesorazmerno prednjačil z vsem ostalim odlično objavljenim keramičnim gradivom.

Verena VIDRIH PERKO

Z. Farkas, D. Gabler: *Die Skulpturen des Stadtgebietes von Scarbantia und der Limesstrecke Ad Flexum - Arrabona*. Corpus signorum Imperii Romani / Corpus der Skulpturen der römischen Welt, Ungarn, II. Budapest 1994. 94 str.

Pred nami je drugi zvezek iz serije osmih načrtovanih zvezkov korpura rimskih kipov in reliefov iz Madžarske, ki jih izdaja Madžarska akademija znanosti skupaj z *Association Internationale d'Archéologie Classique*. Hkrati je to tudi drugi zvezek, ki je že izšel, poleg sedmega (Kipi in reliefi iz Sopian in območja med Dravo in odsekom limesa nad Lusonijem in Altinom), ki je izšel leta 1991. Avtorja drugega zvezka sta Zoltán Farkas, ki je obdelal gradivo iz Skarbancije in njenega mestnega teritorija, ter Dénes Gabler, ki je objavil gradivo z odseka limesa med kasteli *Flexum* in Arabono. Knjiga je razdeljena na omenjena dva dela, ki jima je skupnih nekaj kratkih rubrik na začetku (predgovor, kratice, seznam literature) ter v dodatku indeksi in konkordančne tabele. Fotografije, ki so na koncu katalogskega dela, so prav tako razdeljene na dva dela, vendar je gradivo obeh delov kataloga oštevilčeno enotno: pričujoča knjiga vsebuje 118 spomenikov z natančnimi opisi in literaturo in pogosto tudi s kratkim komentarjem, ki bralcu daje najnujnejšo informacijo in ga z navedbo literature in paralel napoti v nadaljni študij. Kritična opomba, ki se vsiljuje na samem začetku, leti na kvaliteto fotografij, kajti presenetljivo je, da je odstotek vrhunsko kakovostnih fotografij, ki bi morale biti predpogoj za vsak zvezek *CSIR*, razmeroma majhen, nekaj fotografij pa je izrazito slabih.

Sicer zasluži knjiga predvsem pohvalo in lahko služi za vzpodbudo, da bi tudi v Sloveniji v bližnji prihodnosti ugledal luč prvi zvezek te, za študij provincialne umetnosti in arheologije tako koristne serije. Oba avtorja sta gradivo najprej grobo razdelila na samostojno in reliefno plastiko, ki jima

sledijo lažje ali težje opredeljivi arhitekturni kosi. V okviru te razdelitve pa so spomeniki dodatno razvrščeni deloma geografsko deloma vsebinsko. Gradivo iz Skarbancije in njene mestnega okoliša je predelana diplomska naloga, ki jo je Farkas napisal pod mentorstvom profesorja L. Balle na univerzi v Debrecenu. Pred vsakim kataloškim delom je uvodna študija, v kateri sta avtorja obravnavala zgodovino raziskav in usodo rimskih kamnitih spomenikov ter njihov zgodovinski kontekst. Veliko pozornost sta posvetila mikrotopografiji in provenienci kamnin, v zvezi s čimer ugotavljata, da so uporabljali predvsem lokalne kamnine z izjemo marmorja, ki je bil uvožen iz sosednjega Norika; iz marmorja so bili izdelani le najdražji spomeniki, kar velja enako za skarbancijske kot za skupino spomenikov z območja Fleksuma in Arabone. Oba avtorja namenita večji del uvodne študije tipološki razdelitvi spomenikov, ki naj bi bila hkrati (deloma) tudi kronološka. To sta vsekakor dve težji poglavji v sklopu problematike provincialne rimske umetnosti, kajti stilni in drugi umetnostnozgodovinski kriteriji niso kronološko dovolj občutljivi. Tudi tipološko razvrščanje spomenikov je problematično, ker je gradiva malo - je pa nedvomno važno zaradi ugotavljanja vplivov delavnic iz sosednjih območij, npr. Savarije, Karnunta, Petovionce. Dobra polovica spomenikov z reliefnim okrasjem nosi napis, zato ne preseneča, da od štirih kronoloških kriterijev, ki so Gablerju pomembni za datacijo spomenikov, kar trije temeljijo na epigrafiki (podatki, ki jih omogoča zgodovina dislokacije vojaških enot, uporaba določenih formul v napisih in tipologija nagrobnikov, ki temelji na vsebini napisov).

Knjiga, ki prinaša novosti in strokovnjaku primerjalno gradivo, je vsekakor zanimiva in važna, pomemben člen v okviru velikopoteznega projekta CSIR, v katerega zvezkih naj bi bila nekoč v prihodnosti v celoti predstavljena provincialna rimska plastika.

Marjeta ŠAŠEL KOS

G. Piccottini: *Grabstelen, Reiter- und Soldatendarstellungen sowie dekorative Reliefs des Stadtgebietes von Virunum und Nachträge zu CSIR-Österreich III/1-4. Corpus signorum Imperii Romani / Corpus der Skulpturen der römischen Welt II, 5. Wien 1994. 135 str., 90 tabel s fotografijami.*

Kot je razvidno že iz naslova, pričujoči zvezek obsega vse okrašene nagrobne, upodobitve jezdecev in vojakov in druge okrasne reliefe z mestnega ozemlja Viruna, glavnega mesta province Norika, zdaj v ruševinah na Gosposvetškem polju, poleg tega pa tudi vse dopolnitve k prvim štirim zvezkom CSIR za Avstrijo. V prvem zvezku je isti avtor objavil kipe z območja Viruna (1968), v drugem okrogle medaljone s portreti in portretne niše (1972), v tretjem reliefe služabnic in služabnikov in v četrtem kultne in mitološke reliefe (1984), vse z območja Viruna. Oštevilčenje spomenikov poteka od 1. do 5. fascikla tekoče in skupaj obsega 675 kosov, v pričujočem zvezku od 401 do 675.

Najdišča spomenikov v okviru virunkega administrativnega območja se grupirajo po lokalnih središčih; to je predvsem Gosposvetško polje, dalje območje Beljaka (antični *Santicum*), Podjune, doline Krčice, Labotske doline in območja okoli Neumarkta na Štajerskem. Na razvoj teh centrov je vplivala tako prometna lega kot naravne danosti in bogastva, npr. kamnolomi marmorja v labotski dolini in dolini Krčice. Nahajališča marmorja so bila odločilna tudi za nastanek in razvoj kamnoseških delavnic, od katerih je ena nedvomno delovala na območju Beljaka, druga pa zelo verjetno nekeje v Labotski dolini. Število ohranjenih kamnitih kipov in spomenikov z reliefi je na teritoriju Viruna relativno veliko in

kaže na visoko stopnjo romanizacije, ki jo je koroški prostor dosegel že v 1. stoletju pr. Kr. Na zgodnjo romanizacijo južnonoriškega prostora so odločilno vplivali prijateljski odnosi (*hospitium publicum*), ki sta jih medsebojno gojila Noriško kraljestvo in rimska država. Z zornega kota teh dobrih odnosov je mogoče razumeti razvoj rimskega emporija na Štalenskem vrhu in razmeroma nagel pojav izdelkov rimske umetnosti v naselbini in pozneje, od vlade Klavdija dalje, v Virunu na Gosposvetškem polju; skulpture iz Viruna, delo t. i. "virunkega mojstra" zaslužijo zaradi visoke kvalitete še posebno pozornost. Pojav kvalitetne plastike ne kaže zgolj na prisotnost rimskih kolonistov, trgovcev, podjetnikov in obrtnikov, temveč tudi na romanizirano staroselsko prebivalstvo, ki se je prilagajalo rimskemu okusu, sorazmerno blagostanje pa mu je to tudi omogočalo.

Knjiga obsega predvsem natančne opise kamnitih kipov in reliefov, ki jim sledijo tabele s fotografijami. Kratkemu uvodnemu besedilu na začetku knjige sledi seznam pogosto (okrajšano) citirane literature. V kataloškem delu so najprej opisani nagrobni, nato upodobitve jezdecev in vojakov, sledijo stranske reliefno okrašene ploške votivnih oltarjev ter stranske okrašene ploške nagrobnih oltarjev, ki so razdeljene na dve podskupini: na upodobitve delfinov in na upodobitve kantarov, iz katerih rastejo drevesa življenja. Sledijo nagrobni oltarji in ovršja oltarjev z motivi kantara in drevesa življenja; dalje sestavni deli arhitekture, ki so reliefno okrašeni. Te je avtor razdelil na sedem podpoglavij: pilastri okrašeni z rastlinskimi motivi, arhitravi in okrajki z rastlinskim okrasom, vmesni rastlinsko okrašeni arhitekturni členi, reliefne plošče in vmesni členi z upodobitvami živali, reliefno okrašene prekrivalne plošče, kosi zatrefov in razni drugi okrašeni deli arhitekture. V sedmem poglavju so zbrani vsi dodatki k štirim že objavljenim zvezkom, v zadnjem pa različni težje opredeljivi reliefno okrašeni kosi, in kamni negotovega izvora. Sledijo indeksi, ki vsebujejo abecedne sezname imen in stvari, najdišč, krajev, kjer se spomeniki trenutno nahajajo, predvsem muzejev, ter seznam napisov, dalje seznam tabel s slikovnim gradivom in zemljevid najdišč. Med najpomembnejšimi reliefnimi upodobitvami je treba omeniti t. i. "*lusus iuvenalis*" relief, verjetno z Gracarce pri Sv. Mihaelu na Gosposvetškem polju, ki se zdaj hrani v celovškem Deželnem muzeju. Marmorna plošča prikazuje dva mlada jezdeca, prvi drži prapor (*vexillum*), drugi nosi ščit; za njima je upodobljen prednji del tretjega konja - jezdec ni viden -, ki prihja izza pilastra. Plošča je morala biti pritrjena na prednjo stran kakega poslopja oz. na bazo kakega večjega spomenika, ki je bil v najtesnejši povezavi z virunsko mladinsko organizacijo *Iuventus Manliensium*. Relief verjetno prikazuje vsakoletni mladinski pohod na tekme v jezenju - *lusus iuvenalis*. Pilaster na reliefu bržčas prikazuje vrata v prostor, kjer so se te tekme vršile; ohranjeni plošči je morda pripadala še ena, ki je upodobitev nadaljevala. Relief s takšnim prizorom je v okviru rimskih provinc edinstvena najdba.

Več objavljenih spomenikov nudi zanimive paralele za kipe in reliefe ter drugo kamnito gradivo iz Slovenije, tako npr. št. 658 iz Beljaka (= *Santicum*) za t. i. "pisarja z Vranja" ali, deloma, št. 635 iz Št. Vida na Glini, nagrobnik s štirimi portreti v medaljonih, za stelo Klaturnijev iz Narodnega muzeja ter št. 620 iz Arnoldsteina, eden od dveh levov, ki sta na vsaki strani nekoč varovala grob kake ugledne osebe, za levo s Starega gradu nad Podbočjem, zdaj v Narodnem muzeju. Posebej zanimivi so reliefno okrašeni zaključki nagrobnih oltarjev, ki so pri nas razmeroma redki. S pričujočim petim zvezkom je vzorno končan pregled umetnostnozgodovinsko pomembnih kamnitih spomenikov z območja antičnega Viruna, glavnega mesta province Norika.

Marjeta ŠAŠEL KOS